Il-lampi tal-pitrolju li kienu jdawlu t-toroq f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija fl-imgħoddi

Minn Michael Grima

*"...kull fl-għaxija,
dlonk tixxabbat mas-sellum,
u ġo qalbi
tixgħel naqra ta' fanal"*

mill-poeżija "Il-Kebbies tal-Fanali" ta' Anton Buttigieg

Fis-snin bikrin qatigħ, fil-ħinijiet ta' wara nżul ix-xemx sa kmieni filgħodu, it-toroq tagħna, kif wieħed kien jistenna, kienu jinsabu fi dlam magħqud, swied li fih ma tarax, anqas biss pass bogħod. Għaldaqstant niesna l-antiki kienu b'xi mod isibu l-mezzi biex ikunu jistgħu jaraw iterrqu fit-toroq mimlija torba u żrar. Ma kienx jonqos li xi bidwi Kerċmi jdendel mal-ġenb tal-karettun li jkun riekeb, xi lampa bi ftila mgħarrqa fiż-żejt u kmieni qabel jisbaħ jerħilha għal ġor-raba' jew biex jagħmel xi qadja oħra. Kien ikun hemm oħrajn li jagħmlu l-iskariġġi tagħhom fit-toroq mudlama bl-għajnuna ta' xi lampa tar-riħ mdendla ma' qaddhom. Permezz ta' lampa ta' din ix-xorta huma kienu jaraw jagħmlu pass lejn il-knisja għall-quddies tal-ewwel, biex jagħlfu xi bhejjem f'razzett fil-qrib jew saħansitra biex jakkumpanjaw lil xi ħabib jew qarib tagħhom lejn l-isptar tal-Ibraġġ, Victoria, biex dan tal-aħħar ikun jista' jaqdi dmirijietu bħala infermier jew ħidma oħra fil-ħinijiet ta' bil-lejl.

Mal-mogħdija taż-żmien u sewwa sew fl-ewwel snin tas-seklu għoxrin il-Gvern kien beda jaħseb biex joħloq sistemi ta' dawl fit-toroq u b'hekk ikun igħin lill-poplu Għawdxi jtaffi xi ftit mid-dieqa tal-iljieli twal xitwin jew inkella biex jiggwidah aħjar fit-traġitti li jkollu jagħmel fit-toroq tagħna b' inqas perikli.

Fl-1905 il-Gvern, permezz tal-Assistent Segretarju tal-Gvern f'Għawdex is-sur Edward Casolani, intriga lil ċertu Ġużeppi Attard, negozjant mir-Rabat, Għawdex biex jieħu ħsieb jixgħel it-toroq kollha f'Għawdex b'lampi tal-pitrolju u dan b'effett mis-16 ta' Marzu tas-sena li semmejna sal-15 ta' Marzu tal-1906. L-ammont ta' lampi f'Kerċem li twaħħlu mill-Gvern f'diversi inħawi fit-toroq tagħna kienu, f'dik is-sena, jammontaw għal 18-il waħda, filwaqt li f'Santa Luċija kien hemm 3. Imbagħad is-sur Ġużeppi Attard kellu jsib hu n-nies minn Kerċem biex igħinuh iwettaq dmirijietu, jiġifieri ix-xegħil tal-lampi.

Huwa ta' interess partikulari li n-negozjant Attard, waqt li kellu jwettaq dan il-kompitu, kien ikun marbut b' diversi kundizzjonijiet. L-ewwelnett meta jiffirma l-ftehim mal-Gvern biex jagħmel dan ix-xogħol kellu jiddepożita mar-Riċevitur Ġenerali tal-Gvern is-somma ta' £20 biex tagħmel tajjeb għall-penalitajiet li jista' jeħel meta jikser xi waħda mill-kundizzjonijiet tal-ftehim. Mill-banda l-oħra l-ħlas li kellu jieħu kien ta' xelin u għaxar soldi għal kull lampa li jixgħel kull xahar.

Dawn il-lampi kien ikollhom il-ftejjel tagħhom imxappa fil-pitrolju

u jkunu milqugħa mir-riħ, minn tubu tal-ħġieġ, li fih ikollu toqba irqiqa. Ta' min isemmi hawnhekk li l-ftejjel u l-pitrolju li kien jipprovdi s-sur Attard riedu jkunu ta' kwalita' tajba u approvati mis-Supretendent tax-Xogħlijiet Pubbliċi kif kien imsejjaħ dak iż-żmien.

Apparti dan, il-lanterni, l-lampi, t-tubi u l-kolonni tagħhom kienu jridu jinżammu nodfa waqt li l-ftejjel mirquma, bix-xtur maqtugħa. Il-ħġieġ tal-lanterni jew tal-lampi li jinkiser kif ukoll xi ħsarat li jsiru fil-kbis jew qbid tal-ftila jridu jissewwew jew jiġu mibdula u l-ispejjeż jitħallsu min-negozjant Attard nnifsu, waqt li ma jingħata ebda forma ta' kumpens.

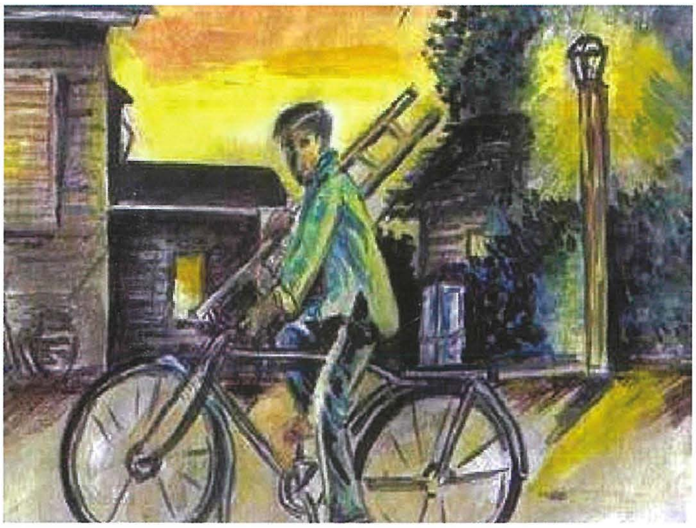

Il-lampi f'kull triq kien meħtieġ li jinxtegħlu nofs siegħa qabel l-"Ave Maria" filwaqt li t-tifi tagħhom isir siegħa qabel tlugħ ix-xemx fis-sajf u nofs siegħa qabel tlugħ ix-xemx fix-xitwa, bil-ħinijiet jinbidlu biss fuq l-ordni tal-Pulizija. Il-Pulizija li jkun għassa f'Kerċem kien ikollu jkun mgħarraf bl-isem u l-laqam tal-kebbies li se jieħu ħsieb jixgħel il-lampi tal-pitrolju fir-raħal tagħna.

In-numru ta' lampi fit-toroq tagħna ma setax jiżdied b'iktar minn 20 fil-mija jew jonqos b'inqas minn 30 fil-mija. Jekk fil-perijodu li semmejna il-Gvern jiddeċiedi li jżid in-numru ta' lampi, l-kuntrattur Attard ma kien ikun intitolat għall-ebda żieda fil-ħlas għal kull lampa żejda li jixgħel.

Il-penalitajiet li seta' jeħel il-kuntrattur minħabba xi nuqqasijiet min-naħa tiegħu kienu diversi. Fost oħrajn huwa kien jeħel xelin għal kull lampa li jonqos li jixgħel għas-sodisfazzjon sħiħ tal-pulizija jew tas-Supretendent tax-Xogħlijiet Pubbliċi. L-istess Kuntrattur kien jeħel il-penali ta' ħames xelini jekk jerġa' ma jixgħelx xi lampa li jkun naqas li jixgħel fil-lejl ta' qabel meta kien ikun mitlub jagħmel dan mill-pulizija. Apparti dan il-kuntrattur kien ikollu jħallas £20 jekk kien jonqos li jonora l-kuntratt li jintrabat bih għall-perijodu ta' sena.

Jekk fl-1906 in-numru ta' lampi f' Ta' Kerċem u f'Santa Luċija kien dak ta' 18 u 3 rispettivament, insibu li fl-1908 in-numru ta' lampi fit-toroq tagħna kien hekk: f'Ta' Kerċem kien hemm 17 filwaqt li f'Santa Luċija baqa' dak ta' 3. Fl-1910, filwaqt li l-kuntrattur il-ġdid li tqabbad mill-Gvern biex jixgħel il-lampi kien is-sur Ġużeppi Mizzi mir-Rabat, Għawdex, li ntrabat bi ftehim mal-Gvern quddiem l-Assistent Segretarju tal-Gvern f'Għawdex William Charles Millard, l-għadd ta' lampi f' Ta' Kerċem niżel għal 16 u dak f'Santa Luċija baqa' l-istess jiġifieri 3.

Fis-sena 1925 il-Gvern qabbad lis-sur Ġużepp Spiteri, negozjant mix-Xewkija bħala l-imgħallem l-ġdid għat-tikbis tal-lampi. F'dik is-sena in-numru ta' lampi f' Ta' Kerċem u f'Santa Luċija kien dak ta' 19. Apparti dan, f'din is-sena, il-Gvern kien fassal skeda ta' ħinijiet matul ix-xhur kollha tas-sena li fiha kienet turi l-ħinijiet eżatti li għandhom jinxtegħlu l-lampi u sa liema ħin dawn l-istess lampi kellhom jibqgħu mixgħula.

Disa' snin wara insibu li kien jeżisti xi tibdil fil-kundizzjonijiet li bih kellu jintrabat bihom is-sur Ġużepp Grech Attard mir-Rabat, Għawdex waqt li ftiehem bil-miktub mal-Gvern biex jixgħel il-lampi. Fost dawn insibu li hu kellu jħallas il-penali ta' żewġ xelini għal kull lampa li hu jonqos li jixgħel u ħames xelini meta ma jixgħelx il-lampi fuq xi ordni tal-pulizija. L-ammont ta' lampi li l-kebbies kellu jixgħel f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija flimkien, fis-sena 1934, kien issa tela' għal 41.

Fl-1939, is-sur Paolo Mizzi kien inkarigat bħala l-kuntrattur l-ġdid biex jixgħel il-lampi tal-pitrolju fit-toroq Għawdxin. Is-sur Mizzi ntrabat permezz ta' ftehim mal-Gvern quddiem il-Kummissarju għal Għawdex Ġużeppi Maria Borg Cardona, li jaqdi dan id-dover għall-perijodu ta' bejn is-16 ta' Marzu 1939 u l-15 ta' Marzu 1940, sakemm faqqgħet it-Tieni Gwerra Dinjija. F'dan iż-żmien in-numru ta' lampi f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija flimkien kien dak ta' 48.

L-offerta għax-xegħil tal-lampi tal-pitrolju f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija waħidhom, mill-10 ta' Mejju 1952 sal-15 ta' Marzu 1953, ntrebħet mis-sur Ġanni Gauci, residenti f'Santa Luċija, Ta' Kerċem, bin il-mejjet Pawlu u fiż-żwieġ ma' Karmena imwielda Sultana. Il-ħlas għal kull lampa li jixgħel is-sur Gauci kien dak ta' tlieta u tmienja minn tnax-il sold (3¾ pence). Ta' min igħid ukoll li f'dik is-sena l-lampi tal-pitrolju f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija flimkien, kienu jgħoddu 58. L-istess Ġanni Gauci kien responsabbli mill-kbis tal-lampi sentejn wara, jiġifieri bejn is-16 ta' Marzu 1955 u l-15 ta' Marzu 1956. F'dan il-perijodu l-għadd ta' lampi f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija kien naqas għal 56.

Tagħrif interessanti ieħor huwa dak li fil-perijodu ta' bejn l-10 ta' Mejju 1952 u l-15 ta' Marzu 1953, il-persuna li kienet fdata fix-xegħil tal-lampi fil-bqija tal-irħula f'Għawdex flimkien ma' Ta' Għammar fl-Għasri u l-Qbajjar f'Marsalforn u fit-toroq ta' Kemmuna kien is-sur Carmelo Grech, imlaqqam Ta' Manini, negozjant bin Ġużepp u martu l-mejta Dolora mwielda Saliba, mwieled u residenti f'Ta' Kerċem, filwaqt li l-garanti f'dan il-kuntratt kien Ġużepp Grech, negozjant, bin il-mejjet Carmelo u martu Dolora mwielda Bugeja, mwieled Victoria u residenti f'Ta' Kerċem.

Fis-snin 60, it-toroq f'Ta' Kerċem u Santa Luċija baqgħu ikomplu jinxtegħlu bil-lampi tal-pitrolju. Insibu li fl-1961 in-numru ta' lampi kien dak ta' 33, filwaqt li fis-sena ta' wara, l-ammont ta' lampi niżel għal 31.

Fost il-kebbiesa tal-lampi tal-pitrolju f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija fi żminijiet diversi nsibu lil Feliċ Borg, imlaqqam tal-Pe, Dwardu Gauci mlaqqam Ta' Mejnek, bin Ġanni Gauci li kien rebaħ l-offerta għax-xegħil tal-lampi tal-pitrolju f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija waħidhom, mill-10 ta' Mejju 1952 sal-15 ta' Marzu 1953 u mis-16 ta' Marzu 1955 sal-15 ta' Marzu 1956 u Ġorġ Camilleri mlaqqam tal-Mannar. Xħin isirilhom il-ħin, uħud mill-persuni li semmejna kienu joħorġu b'rota (bicycle) bis-sellum marbut mal-kanna l-minduda tagħha u permezz tas-sellum jitilgħu jixegħlu l-lampi waqt li b'biċċa ċarruta ratba huma kienu jnaddfu t-tubi tal-ħġieġ. Ma kienx jonqos ukoll li jġorru magħhom landa bi ftit pitrolju biex fejn ikun meħtieġ iroxxu dan il-likwidu fl-ilqugħ tal-lanterni. Sajf u Xitwa, bnazzi jew maltemp, sħana jew bard, filgħodu kienu jerġgħu jgħaddu biex jitfuhom.

TIME TABLE

For street lighting during the year 1925-26.

Month	Period From	Period To	Time From	Time To	Remarks
April ...	1st 16th	15th 30th	7.— p.m. 7.15 ,,	5.15 a.m. 5.— ,,	
May ...	1st 16th	15th 31st	7.15 ,, 7.30 ,,	4.45 ,, 4.30 ,,	
June ...	1st 16th	15th 30th	7.30 ,, 8.— ,,	4.30 ,, 4.30 ,,	
July ...	1st 16th	15th 31st	7.45 ,, 7.30 ,,	4.30 ,, 4.45 ,,	
August ...	1st 16th	15th 31st	7.30 ,, 7.15 ,,	4.45 ,, 5.15 ,,	
September ...	1st 16th	15th 30th	7.— ,, 6.30 ,,	5.45 ,, 6.15 ,,	
October ...	1st 16th	15th 31st	6.— ,, 5.30 ,,	6.30 ,, 6.45 ,,	
November ...	1st 16th	15th 30th	5.15 ,, 5.— ,,	6.45 ,, 7.— ,,	
December ...	1st 16th	15th 31st	5.— ,, 4.45 ,,	7.— ,, 7.15 ,,	
January ...	1st 16th	15th 31st	4.45 ,, 5.— ,,	7.15 ,, 7.— ,,	
February ...	1st 16th	15th 28th	5.30 ,, 5.45 ,,	6.30 ,, 6.15 ,,	
March ...	1st 16th	15th 31st	6.15 ,, 6.45 ,,	6.— ,, 5.30 ,,	

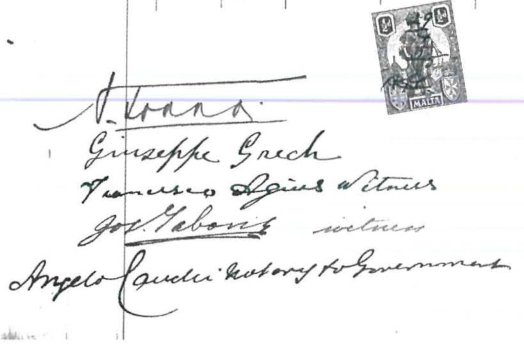

Biex jitfu l-lampi l-kebbiesa ma kellhomx bżonn jixxabbtu mas-sellum. Kienu jużaw qasba d-daqs tal-kolonna tal-ħadid li fuqha kienet titqiegħed il-lanterna bil-lampa fiha. F'wieħed mit-truf ta' din il-qasba kienet titwaħħal biċċa ram mgħawġa kemmxejn u fit-tarf l-ieħor bużżieqa żgħira. Il-kebbies kien iressaq bil-mod

u bil-galbu t-tarf li fih kienet titwaħħal il-biċċa ram lejn it-toqba żgħira fit-tubu tal-ħġieġ. Meta jagħfas b' idejh il-bużżieqa, ir-riħ li kien joħroġ mit-tarf fejn hemm il-biċċa ram kien allura jitfi l-ilsien irqiq tan-nar fil-lampa mingħajr xkiel. Mhux l-ewwel darba li l-pulizija f'nofs ta' lejl kien imur iħabbat lil dak il-kebbies li jkun imissu jixgħel u jitfi il-lampi biex jerġa' jmur jixgħel dawk li ntfew bir-riħ!

Iktar ma bdew jitgerrbu s-snin iktar beda jsir titjib fil-qagħda ekonomika u soċjali ta' gżiritna. Dawn l-avvanzi wasslu biex f' Ta' Kerċem bħal f'kull raħal ieħor f'Għawdex, bdew ifeġġu l-ewwel sinjali tal-ħolqien ta' infrastruttura mportanti. Hekk li fis-snin 1952-53 u fl-1959 beda l-proċess biex jiddaħħal id-dawl elettriku f'Ta' Kerċem u f'Santa Luċija rispettivament.

Kollox ma' kollox kienu dawn il-lampi tal-pitrolju li bil-ftit dawl li kienu jitfgħu kienu jsaħħru l-atmosfera tat-toroq tagħna waqt li joffru xi ftit serħan il-moħħ għal niesna ta' dawk is-snin.

Riferenzi:

- Tagħrif dwar il-kbis tal-lampi tal-pitrolju miġbur mill-uffiċċju tal-ex Segretarjat tal-Gvern għal Għawdex u mill-uffiċċju tal-Arkivji Notarili, Victoria, Għawdex;
- Report on the working of Government Departments 1952-53 – Electricity Branch, Gozo – Article 29 – "Several low tension extensions were carried out in Xagħra, Kerċem and Nadur....."
- Gazzetta "Il-Berqa" tal-31 ta' Diċembru 1959 – 'Għawdex fis-sena 1959'.